

QO‘QON XONLIGIDA MUDOFAA INSHOOTLARI BARPO ETILISHINING HARBIY-SIYOSIY ZARURATI

Karimov Muxtorjon Turdaliyevich

University of Business and Science Tarix yo‘nalishi 2-kurs magistranti

muhtorjon777@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qo‘qon xonligida mudofaa inshootlari barpo etilishining harbiy-siyosiy zarurati tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Xonlikning tashkil topishi va hududiy jihatdan kengayib borishi jarayonida qal’a, qo‘rg‘on, istehkom va chegara mudofaa punktlari davlat xavfsizligini ta’minlashning muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lgan. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi, Sirdaryo bo‘yi, shimoliy va sharqiy chegara hududlarida mudofaa inshootlarining barpo etilishi ichki barqarorlikni saqlash, tashqi bosqinlarning oldini olish, savdo yo‘llarini nazorat qilish hamda xonlik hokimiyatining siyosiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan. Maqolada mudofaa inshootlarining qurilishiga ta’sir ko‘rsatgan siyosiy vaziyat, harbiy ehtiyoj, qo‘shni davlatlar bilan munosabatlar va Rossiya imperiyasi ekspansiyasi omillari yoritiladi. Shuningdek, Qo‘qon xonligi mudofaa tizimida qal’a va istehkomlarning strategik ahamiyati, ularning harbiy-ma’muriy boshqaruvdagi o‘rni hamda tarixiy jarayonlarga ta’siri ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, mudofaa inshootlari, qal’a, qo‘rg‘on, istehkom, harbiy-siyosiy zarurat, chegara xavfsizligi, Farg‘ona vodiysi, Sirdaryo bo‘yi, harbiy strategiya, Rossiya imperiyasi, xonlik mudofaa tizimi.

KIRISH. Qo‘qon xonligi tarixi O‘rta Osiyo davlatchiligi, harbiy-siyosiy boshqaruv tizimi va chegara hududlarini nazorat qilish tajribasini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. XVIII asr boshlarida Farg‘ona vodiysi hududida shakllangan mazkur davlat qisqa tarixiy davr ichida vodiy doirasidan chiqib, shimolda Dashti Qipchoq, g‘arbda Sirdaryo

bo'yi, sharqda Yettisuv va Qashqar bilan tutash hududlar, janubda esa tog'li mintaqalar sari siyosiy ta'sirini kengaytirdi. Bunday hududiy kengayish xonlik oldiga faqat ma'muriy boshqaruvni yo'lga qo'yish vazifasini emas, balki egallangan yoki ta'sir doirasiga kiritilgan hududlarni mudofaa qilish, savdo yo'llarini himoyalash, chegara punktlarida harbiy tayanchlar yaratish va xon hokimiyatining real nazoratini ta'minlash zaruratini ham qo'ydi. Shu jihatdan Qo'qon xonligida mudofaa inshootlarining barpo etilishi tasodifiy qurilish jarayoni emas, balki davlatning siyosiy barqarorligi va harbiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan zaruriy strategik choralar tizimi sifatida baholanishi lozim.[1] Qo'qon xonligining vujudga kelish jarayonining o'zi ham qal'a va qo'rg'on tushunchalari bilan uzviy bog'liq edi. Manbalarda Shoxruhbiy tomonidan hozirgi Qo'qon yaqinida Iski Qo'rg'on deb atalgan mustahkam qarorgoh tashkil etilgani, keyinchalik Abd al-Karimbiy davrida yangi siyosiy markaz sifatida Qo'qon shahrining shakllanishida ham mustahkamlangan saroy va qo'rg'on tipidagi inshootlar muhim o'rin tutgani qayd etiladi.[2] Bu holat xonlik siyosiy markazining ilk bosqichdanoq mudofaa va hokimiyat ramzi sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Demak, Qo'qon xonligida qal'a va istehkomlar faqat tashqi dushmandan saqlanish vositasi bo'lib qolmay, balki markazlashgan hokimiyatning hududiy ifodasi, siyosiy nazoratning moddiy tayanchi ham bo'lgan.

XIX asr boshlaridan boshlab Qo'qon xonligining hududiy kengayishi mudofaa inshootlari qurilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Olimxon, Umarxon va Muhammad Alixon hukmronligi davrida xonlikning siyosiy chegaralari Farg'ona vodiysidan tashqariga chiqib, Toshkent, Turkiston, Chimkent, Avliyo-Ota, Oqmasjid, Pishpek, To'qmoq, Merke, Qorako'l singari strategik nuqtalar bilan bog'landi. Ayniqsa, Umarxon davrida shimoliy yo'nalishda olib borilgan yurishlar natijasida xonlikning Dashti Qipchoq va Sirdaryo bo'yidagi mavqeyi mustahkamlandi. Muhammad Alixon davrida esa Pishpek, To'qmoq, Merke va boshqa qal'alar tizimi orqali xonlikning shimoliy-sharqiy hududlarda harbiy-siyosiy ta'siri kengaydi.[3] Bu jarayon mudofaa inshootlari xonlikning chegara siyosatida asosiy tayanchlardan biri bo'lganini ko'rsatadi..

Qo‘qon xonligi tomonidan barpo etilgan mudofaa inshootlarining harbiy-siyosiy zarurati bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, xonlik o‘zining ichki markazi - Farg‘ona vodiysini tashqi xavflardan himoya qilishga majbur edi. Farg‘ona vodiysi geografik jihatdan tog‘ tizmalari bilan o‘ralgan bo‘lsa-da, Xo‘jand darvozasi, Qurama, Toshkent vohasi, Sirdaryo bo‘yi, Qashqar va Yettisuv yo‘nalishlari orqali turli siyosiy kuchlar harakati uchun ochiq hudud hisoblangan. Shuning uchun chegara va yo‘l ustidagi qal’alar dushman harakatini oldindan kuzatish, harbiy kuchlarni joylashtirish, xabar yetkazish va zarur paytda qarshi zarba berish vazifasini bajargan.

Ikkinchidan, mudofaa inshootlari xonlikning iqtisodiy manfaatlari bilan ham chambarchas bog‘liq edi. Qo‘qon xonligi xalqaro va mintaqaviy savdo yo‘llari kesishgan hududda joylashgan bo‘lib, uning iqtisodiy hayotida karvon yo‘llari, bojxona punktlari, chorva va dehqonchilik hududlaridan olinadigan soliqlar muhim o‘rin tutgan. Oqmasjid qal’asining Sirdaryo bo‘yida joylashgani, uning Buxoro, Xiva, Dashti Qipchoq va Rossiya yo‘nalishidagi savdo harakatlarini nazorat qilish imkonini bergani bejiz emas. Shu sababli bunday qal’alar faqat harbiy mudofaa vazifasini emas, balki fiskal nazorat — ya’ni soliq, zakot va boj yig‘ish vazifasini ham bajargan.[4] Bu jihat mudofaa inshootlarining iqtisodiy-siyosiy mohiyatini ochib beradi.

Uchinchidan, Qo‘qon xonligining mudofaa inshootlari qo‘shni siyosiy kuchlar bilan munosabatlarda muhim strategik vosita bo‘lgan. Xonlikning Buxoro amirligi bilan Xo‘jand, O‘ratepa, Jizzax va Toshkent yo‘nalishidagi raqobati, Sharqiy Turkiston va Qashqar bilan bog‘liq siyosiy aloqalari, shimolda qozoq va qirg‘iz urug‘lari ustidan ta’sir o‘rnatish harakatlari, shuningdek, XIX asr o‘rtalariga kelib Rossiya imperiyasining janubga siljishi qal’a va istehkomlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada keskinlashtirdi. Ayniqsa, Sirdaryo bo‘yidagi harbiy-siyosiy vaziyat Qo‘qon xonligi uchun alohida ahamiyat kasb etdi. Rossiya imperiyasi tomonidan Orenburg va Sibir yo‘nalishlaridan janubga qarab harbiy chiziqlar tortilishi, Raim, Kazalinsk, Perovsk kabi punktlarning shakllanishi, 1853-yilda Oqmasjid qal’asining egallanishi Qo‘qon mudofaa tizimining zaif nuqtalarini yuzaga chiqardi.[5]

To'rtinchidan, mudofaa inshootlari xonlikning ichki siyosiy barqarorligini saqlashda ham ahamiyatli bo'lgan. Qo'qon xonligi ko'p etnik va turli ijtimoiy qatlamlardan iborat hududlarni o'z ichiga olgan. Farg'ona vodiysidagi o'troq aholi, Dashti Qipchoqdagi ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi guruhlar, qirg'iz va qozoq urug'lari, tog'li hududlardagi mahalliy siyosiy kuchlar xonlik boshqaruviga turlicha munosabatda bo'lgan. Bunday sharoitda qal'a va qo'rg'onlar faqat tashqi chegarani emas, balki ichki hududiy boshqaruvni ham nazorat qilish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Harbiy garnizonlar, qal'abonlar, mahalliy beklar va soliq yig'uvchilar faoliyati ko'pincha aynan shu mudofaa punktlari orqali tashkil etilgan. Demak, mudofaa inshootlari xonlikning markaziy hokimiyati bilan chekka hududlar o'rtasidagi bog'lovchi ma'muriy-harbiy mexanizm vazifasini bajargan.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Qo'qon xonligi mudofaa inshootlari masalasi ko'pincha umumiy siyosiy tarix yoki Rossiya istilosi jarayonlari doirasida qisqa tilga olinadi. Biroq mazkur inshootlarning barpo etilish sabablari, ularning harbiy-siyosiy vazifalari, hududiy nazoratdagi o'rni, savdo yo'llari va chegara xavfsizligi bilan bog'liqligi alohida ilmiy muammo sifatida yetarlicha chuqur tahlil qilinmagan. Xususan, Oqmasjid, Pishpek, To'qmoq, Merke, Qorako'l, Avliyo-Ota kabi qal'alar faqat alohida tarixiy obyektlar emas, balki Qo'qon xonligining kengayish strategiyasi, chegara siyosati va harbiy boshqaruv tizimining tarkibiy qismlari sifatida o'rganilishi zarur.

Ushbu maqolada Qo'qon xonligida mudofaa inshootlari barpo etilishining harbiy-siyosiy zarurati tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil tamoyillari asosida yoritiladi. Tadqiqotda mudofaa inshootlarining vujudga kelish sabablari, ularning xonlik hududiy kengayishidagi o'rni, tashqi xavflar va ichki siyosiy ehtiyojlar bilan bog'liqligi, shuningdek, Rossiya imperiyasi ekspansiyasi sharoitida bu inshootlarning strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi Qo'qon xonligida qal'a, qo'rg'on va istehkomlar qurilishi oddiy harbiy ehtiyoj natijasi emas, balki davlat xavfsizligi, siyosiy hokimiyat, iqtisodiy manfaat va hududiy nazoratni birlashtirgan murakkab tarixiy jarayon bo'lganini ilmiy asosda ochib berishdan iborat.

ASOSIY QISM. Qo‘qon xonligida mudofaa inshootlarining barpo etilishi, avvalo, davlatning shakllanish va mustahkamlanish jarayoni bilan bevosita bog‘liq edi. Xonlik XVIII asr boshlarida Farg‘ona vodiysidagi siyosiy tarqoqlik, Buxoro xonligidagi ichki inqirozlar, mahalliy urug‘-qabila yetakchilari o‘rtasidagi hokimiyat uchun kurashlar sharoitida vujudga keldi. Bunday murakkab siyosiy vaziyat yangi tashkil topayotgan hokimiyatdan o‘z markazini mustahkamlashni, atrof hududlarga siyosiy ta‘sir o‘tkazishni va harbiy tayanch nuqtalarini yaratishni talab etardi. Shu bois Qo‘qon xonligida qal‘a, qo‘rg‘on, shahar devorlari va harbiy tayanch maskanlari faqat mudofaa ehtiyoji mahsuli emas, balki davlat qurilishi jarayonining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ldi.

Qo‘qon xonligining dastlabki taraqqiyot bosqichida Shohruxbiy va undan keyingi hukmdorlar olib borgan siyosat shuni ko‘rsatadiki, xonlikning mustahkamlanishi bevosita hududiy kengayish bilan birga kechgan. Manbalarda Shohruxbiy davridan boshlab xonlikni oyoqqa turg‘izish, davlat yerlarini Sirdaryoning o‘ng qirg‘og‘i tomon kengaytirish harakatlari bo‘lgani qayd etiladi. Abdurahimbiy davrida esa Andijon, Marg‘ilon va Xo‘jand kabi muhim hududlarni egallashga intilish kuchaydi.[1] Bu jarayonlar shuni anglatadiki, Qo‘qon xonligi dastlabki davrdanoq faqat vodiylar ichidagi siyosiy markaz emas, balki kengroq mintaqaviy kuch sifatida shakllanishga harakat qilgan. Bunday sharoitda yangi qo‘shib olingan hududlarni nazorat qilish, yo‘llarni himoyalash, dushman yurishlariga qarshi tayanch nuqtalarni yaratish zarurati mudofaa inshootlari qurilishini tabiiy ehtiyojga aylantirdi.

Mudofaa inshootlarining harbiy-siyosiy zaruratini tushunishda Qo‘qon xonligining geografik joylashuvi alohida ahamiyatga ega. Farg‘ona vodiysi tabiiy jihatdan tog‘lar bilan o‘ralgan bo‘lsa-da, siyosiy va harbiy nuqtai nazardan to‘liq yopiq hudud emas edi. Vodiylarga Xo‘jand, Qurama, Toshkent vohasi, O‘sh, Qashqar va Yettisuv yo‘nalishlari orqali kirish mumkin bo‘lgan. Bu yo‘nalishlarning har biri xonlik uchun bir vaqtning o‘zida savdo yo‘li, diplomatik aloqa kanali va ehtimoliy harbiy xavf manbai hisoblangan. Shu sababli Qo‘qon hukmdorlari vodiylar ichidagi shaharlarni mustahkamlash bilan cheklanib qolmay, tashqi yo‘nalishlardagi strategik nuqtalarda ham qal‘a va qo‘rg‘onlar tizimini yaratishga

intilganlar. Chunki markaziy hokimiyatning kuchi faqat poytaxtdagi saroy yoki qo'shin soni bilan emas, balki chekka hududlarda o'z hukmini o'tkaza oladigan tayanch maskanlari mavjudligi bilan ham belgilanardi.

Qo'qon xonligida mudofaa tizimining kuchayishida Olimxon davri muhim bosqich bo'ldi. Olimxon hokimiyatni mustahkamlash uchun qo'shin qudratini oshirishga alohida e'tibor qaratdi. Manbalarda uning muntazam qo'shin tuzish, uni qurol-aslaha bilan ta'minlash, tog'li tojiklardan maxsus gvardiya tashkil etish kabi choralar ko'rgani qayd etiladi.[2] Bu islohotlar faqat harbiy kuchni ko'paytirish maqsadida emas, balki davlatning ichki va tashqi xavfsizligini mustahkamlash zaruratidan kelib chiqqan edi. Chunki muntazam qo'shin mavjud bo'lgan joyda uni joylashtirish, oziq-ovqat va qurol bilan ta'minlash, zarur paytda safarbar qilish uchun ham harbiy infratuzilma zarur bo'ladi. Qal'a va qo'rg'onlar ana shu infratuzilmaning tayanch bo'g'inlari sifatida xizmat qilgan.

Olimxon davrida Toshkent, Chimkent va Turkiston yo'nalishidagi harbiy harakatlar xonlikning strategik qamrovini kengaytirdi. Bu hududlarning egallanishi Qo'qon xonligini vodiy doirasidan chiqarib, Sirdaryo bo'yi va Dashti Qipchoq bilan bog'liq katta siyosiy maydonga olib chiqdi. Biroq hududiy kengayish qanchalik muhim bo'lmasin, uni ushlab turish yanada murakkab masala edi. Shuning uchun bunday hududlarda harbiy tayanch maskanlari, mahalliy hokimiyat vakillari joylashgan qo'rg'onlar, soliq va boj yig'ish punktlari, qo'shin to'planadigan manzillar zarur bo'lgan. Demak, mudofaa inshootlari Qo'qon xonligi uchun egallangan hududni oddiy harbiy nazorat ostida saqlash vositasi emas, balki uni siyosiy va iqtisodiy jihatdan xonlik tizimiga bog'lash mexanizmi edi.

Umarxon davrida ham bu jarayon davom etdi. U qo'ldan ketgan hududlarni qayta birlashtirishga, Chimkent va Turkistonni bo'ysundirishga, Toshkent bekligini tugatishga, O'ratepa, Xo'jand, Samarqand va Jizzax yo'nalishlarida harbiy-siyosiy faollik ko'rsatishga intildi.[3] Ushbu harakatlar Qo'qon xonligining mudofaa siyosati faqat passiv himoya xarakterida bo'lmaganini ko'rsatadi. Xonlik mudofaa tizimi hujumkor siyosat bilan birga kechgan: ya'ni qal'a va istehkomlar bir tomondan tashqi dushmandan himoya qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan yangi yurishlar uchun harbiy tayanch vazifasini bajargan. Shu ma'noda,

Qo‘qon xonligida mudofaa inshootlari “himoya devori” emas, balki faol siyosiy-harbiy strategiyaning moddiy ifodasi edi.

Mudofaa inshootlari qurilishining yana bir muhim sababi ichki siyosiy barqarorlikni ta‘minlash bilan bog‘liq edi. Qo‘qon xonligi tarkibida o‘troq dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi, hunarmandlar, savdogarlar, ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi guruhlar, qirg‘iz va qozoq urug‘lari, turli mahalliy amaldorlar va diniy elita mavjud edi. Bunday murakkab ijtimoiy tarkib markaziy hokimiyatdan doimiy nazorat mexanizmini talab qilardi. Chekka hududlarda joylashgan qal‘alar, qo‘rg‘onlar va mustahkamlangan punktlar aynan shu vazifani bajargan. Ular orqali xon hokimiyati mahalliy beklar faoliyatini nazorat qilgan, soliq yig‘imini tashkil etgan, qo‘zg‘olon yoki norozilik harakatlari yuzaga kelgan taqdirda tezkor harbiy choralar ko‘rgan.

Xonlikdagi majburiyatlar tizimi ham mudofaa inshootlari barpo etilishining ijtimoiy-iqtisodiy asosini ko‘rsatadi. Manbalarda xonlikdagi eng asosiy majburiyatlardan biri harbiy majburiyat bo‘lgani, harbiy harakatlar boshlanganda erkaklar qurol-yarog‘i bilan belgilangan joyga yetib kelishi shartligi qayd etiladi. Bundan tashqari, aholi ariq va zovurlar qazish, ularni tozalash, yo‘l va ko‘priklarni qurish hamda ta‘mirlash, turli inshootlar bunyod etishda ham ishtirok etgan.[4] Bu ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, xonlikda harbiy-siyosiy infratuzilma qurilishi faqat markaziy xazina mablag‘i hisobidan emas, balki aholining majburiy mehnati, mahalliy resurslar va amaldorlar nazorati orqali ham amalga oshirilgan. Shunday qilib, mudofaa inshootlari xonlik jamiyatining iqtisodiy va mehnat salohiyatini safarbar qilish orqali barpo etilgan.

Qo‘qon xonligida mudofaa inshootlari qurilishi iqtisodiy manfaatlar bilan ham chambarchas bog‘liq edi. Xonlik iqtisodiyotida ichki va tashqi savdo, bojxona yig‘imlari, zakot, xiroj, tanobona kabi soliqlar muhim o‘rin tutgan. Chet eldan kelgan savdo karvonlaridan olinadigan zakot miqdori, xon xazinasiga tushadigan mablag‘lar, chorvadorlardan olinadigan to‘lovlar va boshqa soliq turlari davlat daromadining asosiy manbalaridan biri bo‘lgan.[5] Bunday sharoitda savdo yo‘llarini nazorat qilish davlat xavfsizligi masalasi bilan teng darajada muhim edi. Karvon yo‘llari himoyasiz qolsa, xonlik

nafaqat iqtisodiy daromaddan, balki siyosiy ta'sir doirasidan ham ayrilishi mumkin edi. Shu sababli mudofaa inshootlari savdo yo'llarini himoyalash, boj va zakot yig'ilishini ta'minlash, qaroqchilik va noqonuniy boj olish holatlarining oldini olish vositasi sifatida ham xizmat qilgan.

Xonlik shaharlaridagi hunarmandchilik taraqqiyoti ham mudofaa tizimining moddiy asosini yaratgan. Qo'qon, Toshkent, Namangan va Xo'jand shaharlari metallga ishlov berish va turli buyumlar yasash markazlari bo'lgan. Bu shaharlarda boshqa mahsulotlar qatori miltiq, qilich kabi qurollar ham tayyorlangan.[6] Demak, mudofaa inshootlari faqat devor, minoralar yoki qo'rg'onlar majmui bilan cheklanmagan; ular qurol-yarog' ishlab chiqarish, ta'mirlash, ot-ulov, arava, oziq-ovqat va boshqa ta'minot tarmoqlari bilan bog'liq keng harbiy-iqtisodiy tizimga tayangan. Agar xonlikda qurol tayyorlovchi ustaxonalar, temirchilik markazlari, transport vositalari va majburiy mehnat tizimi bo'lmaganida, mudofaa inshootlarining amaliy samaradorligi ham past bo'lardi.

Qo'qon xonligining Rossiya bilan aloqalari kuchaygan sari mudofaa inshootlarining harbiy-siyosiy ahamiyati yanada ortdi. Dastlab savdo va diplomatik aloqalar shaklida namoyon bo'lgan munosabatlar XIX asr o'rtalariga kelib harbiy bosim tusini ola boshladi. Manbalarda Rossiyaning asl maqsadi Qo'qon xonligini bosib olish bo'lgani ta'kidlanadi. Shu bilan birga, Rossiya Qo'qonni o'z tovarlari uchun qulay bozor sifatida ko'rgani, savdo munosabatlari orqali xonlik iqtisodiyotiga tobora kuchliroq kirib borganini ham ko'rish mumkin.[7] Bunday vaziyatda mudofaa inshootlari faqat an'anaviy qo'shni davlatlar - Buxoro, Xiva yoki Sharqiy Turkiston yo'nalishidagi xavflarga qarshi emas, balki yangi tipdagi imperiyaviy bosimga qarshi ham muhim ahamiyat kasb eta boshladi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining harbiy bosimi kuchayishi Qo'qon xonligining mudofaa tizimi uchun jiddiy sinov bo'ldi. Bobobekovning ma'lumotlariga ko'ra, chor Rossiyasi Qo'qon xonligiga qarshi harbiy tazyiqni kuchaytirib, To'qmoq, Pishpak va boshqa qator qal'alarni tevarak-atrofi bilan egallagan. Mallaxon bu qal'alarni qaytarib olishga bir necha bor harakat qilgan bo'lsa-da, bu urinishlar natija bermagan.[8] Bu faktlar Qo'qon xonligining shimoliy va shimoliy-sharqiy hududlaridagi qal'alar oddiy

mahalliy istehkomlar emas, balki xonlikning tashqi siyosiy xavfsizligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan strategik nuqtalar ekanini ko'rsatadi. Qal'alarning boy berilishi nafaqat hududiy yo'qotish, balki xonlikning harbiy tashabbusni qo'ldan chiqarishi, chegara nazoratining zaiflashuvi va markaziy hokimiyat obro'sining pasayishi demak edi. Shu jihatdan qaralganda, Qo'qon xonligida mudofaa inshootlari barpo etilishi to'rt asosiy zaruratdan kelib chiqqanini ko'rish mumkin.[9] Birinchisi - davlat markazini himoya qilish va Farg'ona vodiysi xavfsizligini ta'minlash zarurati. Ikkinchisi - yangi qo'shib olingan hududlarni siyosiy va harbiy nazoratda ushlab turish ehtiyoji. Uchinchisi - savdo yo'llari, bojxona va soliq tizimini muhofaza qilish manfaatlari. To'rtinchisi - tashqi kuchlar, ayniqsa XIX asr o'rtalaridan boshlab Rossiya imperiyasi ekspansiyasiga qarshi turish zarurati. Ana shu omillar birgalikda Qo'qon xonligida qal'a, qo'rg'on va istehkomlar tizimini shakllantirgan asosiy harbiy-siyosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.[10]

Umuman olganda, Qo'qon xonligining mudofaa inshootlari tarixini alohida obyektlar tarixi sifatida emas, balki xonlik davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarur. Chunki bu inshootlar orqali xonlik o'z hududini himoya qilgan, savdo yo'llarini nazorat qilgan, mahalliy boshqaruvni mustahkamlagan, qo'shin harakatini tashkil etgan va tashqi xavflarga qarshi siyosiy-harbiy javob qaytargan. Demak, mudofaa inshootlari Qo'qon xonligining harbiy qudrati, siyosiy barqarorligi va hududiy yaxlitligini ta'minlashda asosiy vositalardan biri bo'lgan.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Qo'qon xonligida mudofaa inshootlarining barpo etilishi davlatning harbiy-siyosiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan zaruriy jarayon edi. Xonlikning Farg'ona vodiysidan tashqariga kengayishi, chegara hududlarini nazorat qilish, savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlash va ichki siyosiy barqarorlikni saqlash qal'a, qo'rg'on hamda istehkomlar qurilishini muhim vazifaga aylantirdi. Ushbu inshootlar faqat mudofaa vositasi bo'lib qolmay, balki xonlik hokimiyatining chekka hududlardagi siyosiy-ma'muriy tayanchi sifatida ham xizmat qildi.

Qo'qon xonligi mudofaa tizimida qal'alar strategik ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali qo'shin harakati, soliq yig'imi, savdo yo'llari nazorati va mahalliy boshqaruv ishlari amalga

oshirilgan. Ayniqsa, XIX asr o'rtalaridan boshlab Rossiya imperiyasi bosimining kuchayishi mudofaa inshootlarining ahamiyatini yanada oshirdi. Biroq xonlik ichki siyosiy beqarorlik, harbiy-texnik jihatdan zaiflik va tashqi bosimlar sababli mavjud mudofaa tizimini to'liq saqlab qola olmadi. Umuman, Qo'qon xonligida mudofaa inshootlari barpo etilishi xonlikning hududiy yaxlitligini saqlash, siyosiy hokimiyatni mustahkamlash va tashqi xavflarga qarshi turish yo'lidagi muhim tarixiy jarayon sifatida baholanadi. Bu masalani o'rganish Qo'qon xonligi davlatchiligi, harbiy boshqaruv tizimi va mintaqaviy xavfsizlik siyosatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bobobekov H.N. *Qo'qon tarixi*. — Toshkent: Fan, 1996.
2. Kuzikulov I. *Qo'qon xonligi tarixi*. O'quv-uslubiy qo'llanma. — Namangan: Namangan nashriyoti, 2014.
3. Akbarov R.X. "*Qo'qon xonligi tarixi*" maxsus kursidan o'quv-uslubiy ko'rsatma. — Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2015.
4. Vohidov Sh. *Qo'qon xonligi tarixi manbalari*. — Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Mirzo Olim Mushrif. *Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin*. — Toshkent, 1995.
6. Muhammadhakimxon to'ra. *Muntaxab ut-tavorix*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Is'hoqxon to'ra Ibrat. *Tarixi Farg'ona*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
8. Muhammad Yunus Toib. *Tarixi Alimquli Amirlashkar*. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi "O'zbekistonning yangi tarixi" markazi, 1997.
9. Ziyoyev H. *Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash*. — Toshkent: Sharq, 1998.
10. *O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida*. — Toshkent: Sharq, 2000.